

Андре РЕСЛЕР

ШВЕЙЦАРІЯ ТА ЇЇ МІФИ

«...Історія Швейцарії, ускладнена занадто розпливчастими й занадто розмаїтими традиціями, віддає право завершити розповідь поезії, бо лише вона здатна увічнити величні первісні сцени народження вільних народів».

Альфонс де Ламартін. Вільгельм Телль

Криза швейцарської ідентичності, свідками якої ми є сьогодні, постала задовго до справи, порушеної проти Конфедерації урядом Сполучених Штатів та англо-саксонськими засобами масової інформації стосовно її ролі під час другої світової війни¹. Перші симптоми «гельветського нездужання» виявляються від середини 1950-х років у творах Макса Фріша та Фрідріха Дюрренматта й з того часу постійно зростають, при цьому почуття нечистої совісті – разом невиразне й войовниче – переважає над легендарною (чистою) совістю Швейцарії, яка перетворилася на один з найголовніших її складників.

Один із наслідків кризи, про яку йдеться – те, що великі міфи – фундатори Швейцарії (і які вперше були визнані міфічними конструкціями як такі) були значною мірою піддані сумніву. Передивляючись їх один за одним, критична інтелігенція поступово всюди відмовила їм у актуальності, зробивши висновок про те, що через більш-менш короткий проміжок часу вони зникнуть. Аби заповнити провалля, яке утворилося між реальністю Швейцарії та її міфічними уявленнями, вона накреслила контури Швейцарії альтернативної, «іншої», європейської та більш солідарної з Третім світом.

Куди прямує Швейцарія? І яким є майбутнє її міфології? Чи й надалі вона залишатиметься об'єктом нападок? Бо ж ніщо не виключає можливості їхнього посилення після більш-менш тривалого періоду послаблення. Перед тим як відповісти на ці запитання, розглянемо, якими видавалися швейцарські міфи напередодні потрясінь 1980-го та 1990-го років. Чи належали вони до родини національних міфів? Адже незважаючи на

існування держави та швейцарського народу мешканці Конфедерації ніколи не складали «нації» у справжньому значенні цього слова. Націоналізм як рух ідей та колективна свідомість – невідомі на швейцарській території, так само як відсутнє на швейцарській сцені будь-яке явище, що потрапляло б до категорії національної культури². Вступом слугуватиме стисле визначення національних міфів.

Національні міфи

Як будь-які міфи, національні міфи оповідають передусім «справжню історію»³. Вони пригадують подію, що відбувалася у прадавні часи початків та зберігають упродовж століть завжди застосовне нормативне значення, представляючи її у вигляді оповідання чи символічної байки. Як модель, що дозволяє досягнути досвід та прагнення національних комун, вони є для останніх незамінним джерелом знання, сприйняття та тлумачення⁴.

У сфері політики – національні міфи справді відбивають таку підкатегорію міфу – національні міфи нагадують про те, яким чином були створені інституції та закони нації, котра посідає власну державну форму або, засвоївши роль національності чи національної меншини, готується взяти на себе незалежне державне існування в системі однієї держави чи багатонаціональної імперії⁵. (У першому випадку, вони наближаються до міфів про заснування; у другому – до революційних міфів⁶.)

Визначений як оповідання, що пояснює природу влади, політичних інституцій або політичної культури, міф є одним з найвагоміших елементів, які формують ідентичність сучасних народів. Він відображує у певний момент історії їхній стан – як у плані внутрішньої політики, так і у площині міжнародних стосунків. Отже, національні міфи у вигляді історичного оповідання або байки з історичною тематикою резюмують певний аспект національного існування: єдність народу перед загрозою іноземного завоювання або прагнення незалежності за будь-яку ціну (Жанна д'Арк, Вільгельм Телль і т.ін.). Як сказав Мішле, батьківщину слід «засвоїти як догму та як легенду».

Тепер розглянемо Швейцарію та її міфологію.

Батьківщина Вільгельма Телля

У короткому тексті, датованому 1990 роком, я стисло окреслив риси батьківщини Вільгельма Телля. Оскільки мої погляди на це питання з того часу не змінилися, я відтворюю його тут з огляду на теперішнє дослідження: Швейцарія – країна одночасно нова і давня: нова тією мірою, що її основні інституції датуються XIX століттям (те, що наближує її до нещодавно уніфікованих Італії та Німеччини)⁷, давня – щодо її звичаїв та традицій. Її колективна пам'ять складає значну частину міфу. Але разом із Теллем, котрий втілює прагнення до незалежності за будь-яку ціну, вона також зводить на трон найпримиренську постать святого Ніколя де Флу. До опору, який чинять справжньому або можливому ворогові, вона долучає ідеал зразкової суспільної гармонії. Обрамленням його державного існування слугує народ – суворі горяни, римляни щодо чистоти способу життя та греки через любов до маленької в масштабі людства комуни. Протиіндивідуалістична Швейцарія чинить опір духові Відродження, але без особливих сутичок співіснує з аристократичним духом барокової доби з її демократичними традиціями, єдиним, що було піднесено до принципу. Її історія позначена виграними битвами (Мора) й успішними опорами (Швейцарія у другій світовій війні). Дякуючи підтримці Бога (звідки образ Швейцарії як «обраного народу»), вона тріумфує над лихом, яке їй загрожує, й підноситься, у XX столітті, на щаблі найвищої моральної та економічної могутності⁸. Поза тим вона залишається вірною своєму первісному генію та уникає великих спокус сучасного світу: націоналізму, тоталітаризму. Незважаючи на свою надпрагматичність, вона у політичному та соціальному плані є консервативною, проте очолює прогрес в економічній та технологічній галузях. Врешті, вона стоїть осторонь конфліктів, які спустошують європейську територію, але бере участь у світових справах через інтеграцію до культурного життя великих сусідніх країн та через гуманітарну діяльність⁹.

Це потребує кількох коментарів:

1) Історія Швейцарії має поступ певних досягнень: виключна success story, базована на взаємодії божественної ласки і на яку вона, однак, заслуговує. Її міфи, за усталеним висловом, – це міфи «щасливого народу», чиї аннали позбавлені трагічних наголосів.

2) Міфи Швейцарії досить пізно набули внутрішньої артикуляції. Кристалізація їх збігається з появою національних європейських міфів: остання чверть XIX століття (це епоха побудови Федерального палацу в Берні та відкриття пам'ятника Вільгельму Теллю в Альтдорфі).

3) Взагалі швейцарські кантони розподіляються на три категорії з виразно контрастуючими обрисами: кантони індустріальні, кантони аристократичні, або олігархічні, та кантони пастівні (кантони швейцарської ідилії, що їх більшість часу вважали за первісні). Проте, слід зазначити, що якщо багатство країни все більше й більше надходить з промислової інфраструктури, то в галузі міфів саме первісна альпійська Швейцарія постачає всій країні головне зі свого запасника. У плані символічних уявлень активна, сучасна Швейцарія відсутня, якщо можна так висловитися.

4) Між міфами Швейцарії та реальністю, що їх породжує, посередником, механізмом передачі слугує певна кількість інституцій. Таким чином, гармонія, яка характеризує відносини між державою і суспільством з одного боку та суспільством і особистістю з другого, базується на досконало вишуканих механізмах «консультації», суспільного миру, гуманітарна діяльність спирається на різні види дій Міжнародного Червоного Хреста і т.п.

Тепер повернімося до міфів про Швейцарію.

«Nonderfall Schweiz»

Швейцарія – інша країна: ця неповна та загадкова фраза добре віддзеркалює нашу глибинну реальність.

Олів'є Реверден

Міф, так би мовити, центральний, той, що обумовлює та виправдовує один за одним усі інші, – це міф про гельветську унікальність, про «Швейцарію – виняток». Він обстоює визначальну відмінність країни у відношенні до європейської спільноти націй, відмінність, яка є другорядною та яка ставить її поза усіма країнами, що відрізняються одна від іншої щодо глибинної особистості.

Згідно з цим міфом Швейцарія розвивалася в ході історії всупереч законам еволюції, принципам інтеграції та традиціям, які продовжують існувати в сусідніх країнах. «Не слід

перетворювати на предмет гордості або пихи, а просто констатувати як факт: досить часто історія Конфедерації культивувала парадокс і йшла всупереч тенденціям, які розвивалися в її межах», – так писав Жорж-Анрі Шеваллас (Chevallaz), державний діяч та історик, у «Семи століттях всупереч»¹⁰. У своїх працях, які впродовж кількох десятиліть перед Другою світовою війною набули майже офіційного характеру, базельський історик Едгар Бонжур кваліфікує історичну гельветську культуру як *sui generis*: у Німеччині закінчилося тим, що переміг та переважає принцип національної єдності, у Швейцарії ж традиція місцевої моралі триває й безупинно поглиблюється. Зберігаючи головне зі своїх середньовічних структур, Швейцарія не знала ні «держави територіально, адміністративно уніфікованої та централізованої, ні розробки доктрини про єдиний і неподільний суверенітет, який у монархічних державах підготував терен для унітарної та егалітарної демократії», – пише в свою чергу Герберт Люті. Через свою прихильність до прадавніх цінностей вона уникла зростаючої ідентифікації держави та нації й пройшла еру націоналізмів, які затоплювали Європейський континент вогнем і кров'ю, не приставши до них. Тією мірою, якою вона зберігає щодо братовбивчої боротьби народів Європи ставлення спостерігача, вже самим своїм існуванням вона кидає постійний виклик духу часів¹¹.

Міф про «обраний народ»; «швейцарський консенсус»

Віра у багатовіковий розвиток всупереч докільню, що є підґрунтям історії країни, ще міцніша через те, що спирається на два інших визначальних міфи: міф про Швейцарію – особливу дорогу Богові (один з варіантів міфу про «обраний народ») та міф про «швейцарський консенсус».

Саме Провидіння, бездоганний божественний захист дозволили швейцарцям тривалий час утримувати країну поза загальними законами європейської історії та уникнути «злоби часу»: духу націоналізму, спокуси тоталітаризму, а також війн і страждань, які вони несуть. Національний (швейцарський) менталітет глибоко переконаний, що гельветські здобутки – це божественна благодать і що вони залишаються непевними у первісному значенні слова: залежними від молитви. «Якщо дотепер чи не єдина серед малих країн Європи Швейцарія

уникла жажі в торгнення, то передусім завдяки божественному захисту», – декларує генерал Гізан у своєму наказі 3 червня 1940 р. «Для переважної більшості громадян шанування Бога, на чому ґрунтується наша Конституція, лише стилістична фігура», – зауважує Едгар Фазель¹².

Внутрішня гармонія Швейцарії, суспільний мир, який вона підтримує, єдність у плюралітеті, яку вона інтронує, є *condition sine non* активної та дієвої особливості на європейській сцені. «Якщо Швейцарія змогла вистояти перед лицем бурхливих подій економічної кризи 30-х років та війни, то зобов'язана вона цим громадянській згоді, щонайширшому консенсусу в головних питаннях, якості мовних стосунків», – пише Олів'є Реверден¹³.

Швейцарія – країна консенсусу. Тоді як вона мала б пристосовуватися – через свій етнічний, мовний, конфесійний та культурний склад – до конфліктів, які зазвичай роздирають країни із різноскладовим населенням, вона має позаду такий тривалий період згоди, що остання справді виглядає як друга натура. Їй, між іншим, вона завдячує двома з основних своїх соціальних та політичних звершень: спокою праці та магічній формулі. І перший, і друга залежать від гармонії, яку вона в ідеалі створює та яка знову кличе до життя невимовні мрії про золотий вік, що назавжди зник в інших краях Європейського континенту.

Швейцарія – «земля притулку»

Швейцарію сприймають двомірно: як негостинний острів і як край усміхнений, привітний, який слугує прихистком для тих, котрі через переслідування з релігійних або політичних причин у своїх країнах прагнуть до тих можливостей, що їх дає свобода. Міф – це «правда», чи йдеться лише про вигадку?

Міф був, принаймні спочатку, цілковитою «правдою». Він спирається на практику шляхетного притулку, що споглядає прибуття багатьох «поколінь» французьких та італійських протестантів та об'єднує, після поразки революцій 1848 – 1849 років, найвидатніші постаті європейського та російського радикалізму, про що свідчать швейцарські роки Вагнера, Бакуніна, Курбе та ін. За Ламатіном, Швейцарія є великим «притулком, відкритим на кожному зламі вигнанням усіх революцій та всіх контрреволюцій народів Заходу».

«Центральне розташування Швейцарії перетворює її на постійний клуб найнепримиренніших біженців з Франції, Італії та Німеччини», – пише Гобіно Токвілю у 1851 році з Берна¹⁴. Таким визначним біженцям клімат толерантності та свободи, що панує на землі Конфедерації, давав змогу продовжити творчість або дії, перервані на їхній батьківщині.

Винятково символічна постать: Вільгельм Телль

Міф про швейцарський притулок приводить нас безпосередньо до останнього великого міфу, що про нього ми повинні говорити, і який зазвичай пов'язують із любов'ю до свободи, тоді як насправді він передусім стосується прагнення швейцарців до незалежності будь-якою ціною: міф про Вільгельма Телля. Попри своє скандинавське коріння, це міф суто швейцарський, і він єдиний набув європейського, якщо не світового значення¹⁵.

Син народу, суворі звичаї якого він поділяє, Телль втілює прагнення незалежності комуни горян, звідки він родом. (Порівняйте з міфом про гори Альпи, що його ми тут за браком часу й місця не розглядатимемо.) Це істота проста, кремезна, людина доброї волі, яка зазвичай не має нічого надлюдського, але стає непохитною, коли під загрозою опиняються її самостійність та людська гідність. Він стає героєм лише під впливом обставин. Своєю величчю він завдячує абсолютній відмові, яку протиставляє іноземним завойовникам: «Покірні маси схилилися перед примхою (тиранії) із ненависті або зі страху до тирана. Єдиний чинив опір...» – пише Ламартін.

«Увага, падіння міфів!»

Радше рак, ніж гармонія.

Фріц Цорн. «Марс»

Та швейцарська міфологія, яку я щойно дуже стисло окреслив, ще в усіх на пам'яті. Але якщо численні швейцарці продовжують бути її прихильниками, то в суспільному місці її вже не підтримують. Те, що залишилося від неї у вигляді закликів, цитованих переважно поза контекстом, є настільки знеціненим, що виникає потреба спитати себе, чи не зазнає

Швейцарія найближчим часом землетрусу, що перетворить її пам'ять на чисту дошку.

Міфи Швейцарії постраждали більше, аніж її інституції. По-перше, вони становили предмет тривалої кампанії «об'єктивації», яка поступово позбавила їх ореолу заради того, аби пізніше зіштовхнути у своєрідне звинувачувальне забуття.

Усе починається – тією мірою, якою можна віднайти документ-фундатор процесу цієї деміфологізації – з роману Макса Фріша Stiller, який вийшов друком у 1954 році,¹⁶ де Швейцарію змальовано як «ідилію, що не є єдиною» і де хода гельветських громадян така сама неприємна, як і хода ув'язнених на щоденних прогулянках у дворі карного закладу. Другий вирішальний документ, який слід долучити у досьє деміфологізації – того ж самого автора, Макса Фріша, «Вільгельм Телль для школярів»¹⁷. Тут письменник у пошуках міфу, який слід вичавити, викрити, діє вже методично. Він перед міфами – як гравець у кеглі з непідрахованими кулями. Він готує засоби, які дадуть йому змогу досягти такого стану, коли міфи втрачають значення еталонності¹⁸.

Спершу деміфологізація була справою письменників. З роками до їхніх рядів вступили соціологи, політологи, журналісти.

Кінець – приблизний – цього процесу відомий. Швейцарські міфи, вже не представлені як «справжні», взірцеві історії, стаючи сучасними для поколінь, що змінюються, перетворюються на брехню, ідеологію, «жахливі» історії, наскрізь вигадані.

Кілька слів висновків

Атакована з усіх усюд Швейцарія кінця 1997 року видається розгубленою. Її збентеження значною мірою пояснюється станом деміфологізації, в якому вона перебуває.

Історія, читаємо тут і там, мала б її наздогнати (фраза, яка нічого не говорить). Радше можна запитати себе, чи не покинули її міфи, які об'єднували розрізнені риси її особистості різними визначеннями.

ПРИМІТКИ

¹ Йдеться, в цілому, про своєрідний тактичний альянс між багатьма американськими урядовими органами, англо-саксонськими засобами масової інформації та єврейськими організаціями, які вважають Конфедерацію, швейцарський народ або банківські кола мішенню.

² Зрозуміло, що у Швейцарії культура існує, але вона є складовою культурного життя Франції, Німеччини та Італії.

³ Згідно з відомим терміном Мірча Еліаде.

⁴ Як будь-які сучасні міфи, національні міфи мають тенденцію з'являтися у секуляризованому, замаскованому та фрагментованому вигляді.

⁵ Ось моє визначення національних міфів: національні міфи відрізняються від більш універсальних політичних та соціальних міфів тим, що в них усвідомлюються витоки нації, окремої Держави; і навіть, оскільки вони складають частину міфології усієї цивілізації – як, наприклад, у випадку Жанни д'Арк або Вільгельма Телля – вони грають роль привілейованого суспільного зв'язку у межах однієї національної комуни.

⁶ Міфи про заснування нагадують громадянину про закони, яких він має дотримуватися, якщо хоче залишатися вірним непорушній національній традиції. Революційні міфи, навпаки, мобілізують його перед обличчям докорінної зміни й появи нового національного суспільства.

⁷ Є всі підстави гадати, що реформи Конституції 1874 року є відповіддю на щойно втілену єдність цих двох країн.

⁸ Саме щодо цього пункту справа про відчужені єврейські капітали справляє гідний жалю вплив на самосприйняття швейцарського народу: брутально піддано сумніву сам статус моральної «могутності».

⁹ «Un Hongrois du pays de Vaud. Aspects et paradoxes d'une double appartenance.» У Centlivres, Pierre, Devenir Suisse, Adhesion et diversite culturelle des etrangers en Suisse, Geneve, Georg, 1990, с.254-55.

¹⁰ «Suisse Horizon 2084» (спеціальне число Temps strategique, листопад 1984), с.88.

¹¹ «La Suisse a contre-courant», рукопис, розповсюджуваний автором, с.36.

¹² Fasel, Edgar, Faut-t-il brûler la Suisse?, Paris et Lausanne, Jilliard et L'Age d'Homme, 1983, с.54.

¹³ «La Suisse face a un monde turbulent», in Gasteyger, Curt, eds., La sécurité de la Suisse, Geneve, Institut universitaire de hautes études internationales, 1983, с.115.

¹⁴ Correspondance d'Alexis de Tocqueville et d'Arthur de Gobineau, у Tocqueville, Alexis de, Oeuvres complètes, v.IX, Paris, Gallimard, 1959, p. 168. Міфи про заснування нагадують громадянину про закони, яких він має дотримуватися, якщо хоче залишатися вірним непорушній національній традиції. Революційні міфи, навпаки, мобілізують його перед обличчям докорінних змін і творення нового національного суспільства.

¹⁵ Знаний арбалетник є братом з волі Леонідаса, Брута, Шарлотти Корде, Джорджа Вашингтона і т.п.

¹⁶ Український переклад – 1970. (Ред.)

¹⁷ Lausanne, La Cité, 1961.

¹⁸ Серед методів деміфологізації Фріша зазначимо інверсію показових даних, таких як прагнення депостизації за будь-яку ціну. Романіст навмисне вводить до свого оповідання щойно відкритий «новий факт», який докорінно змінює своє значення, що помилково вважають взірцевим; окрім того, він міняє його сенс, у випадку необхідності, новою інтерпретацією фактів. – Про більш докладне дослідження засобів деміфологізації у Фріша див. моє есе «Vers la fin des mythes suisses» Buts et étapes de la démythification in ... Fasc., 9, 1989.